

Araştırma Makalesi / Research Paper

Kırımlı Türk Ediplerinin Hatıralarında Esaret, Sürgün, Hürriyet: *Volga Kızıl Akarken* ve *Hatıralarda Cengiz Dağcı*

M. Arif ERZEN*

Öz

Kırım toprakları, 20. asırda bilhassa Sovyet politikalarıyla çetin bir var olma mücadelesine sürüklenmiş ve bu mücadeleye katılan yahut tanıklık eden edipler, yaşananları çarpıcı şekilde eserlerine taşımıştır. Söz konusu edipler arasında, kitaplarını yazdığı Türkiye Türkçesinde geniş bir okur kitlesi kazanan Cengiz Dağcı, akla ilk gelen isimlerdendir. Çoğu roman türündeki eserlerini sarsıcı hikâyeler üzerine kuran Dağcı, otobiyografik yönü daima ilgi toplayan anlatılar üretmiştir. *Hatıralarda Cengiz Dağcı* (1998) isimli kitabında kendi yaşamından sahneler paylaşan Dağcı, Kırım Türklerinden biri olarak yurdundan koparılışını hatırlar ve hatırlatır. Kırım Türklerinin acılarını, meşakkatlerle dolu yaşamıyla temsil eden bir başka isim, hatıratını dikte ettirmek suretiyle yazdıran Şevki Bektöre'dir. Kırımlı şair ve öğretmen Bektöre'nin yaşamına dayanan bir anlatı olarak *Volga Kızıl Akarken* (1965), tehlikeli görülen milliyetperver aydınların maruz kaldığı muamelenin bir hülasası olarak okunabilir. Bektöre'nin uzun bir esaret ve sürgün dönemi boyunca kendisine yaşatılanları, şahit olduğu sahneleri aktardığı bu eser âdeta okuru dehşetli bir tanıklık kitabının ağırlığından kurtarmak istercesine tahkiyeye yaklaşır. Buna karşın metnin arka planındaki tarihsel süreç hatırlandığı anda, eseri var eden hakikat yükü tekrar açığa çıkar. Dağcı ve Bektöre'nin yaşamlarından beslenen bu metinler, esasen bütün bir milletin kolektif bilincine ait çizgiler sunmaktadır. Nitekim eserlerin ikisinde de Sovyet tahakkümünün yaygın bir uygulaması olan sürgün ve esaret sorununa yer verilirken

Geliş Tarihi/Date Applied: 29.12.2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 22.04.2025

Makalenin Künyesi: Erzen, M. A. (2025). Kırımlı Türk ediplerinin hatıralarında esaret, sürgün, hürriyet: "Volga Kızıl Akarken" ve "Hatıralarda Cengiz Dağcı". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 60, 217-246. <https://doi.org/10.24155/tdk.2025.261>

- * Bu makale, 29-31 Mayıs 2024 tarihlerinde Ahmet Yesevî Üniversitesi tarafından düzenlenen "Türk Dünyası Yenileşme Dönemi Fikir Hareketleri Sempozyumu"nda sunulan tebliğden hareketle yazılmıştır.
** Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Edebiyatı Ana bilim Dalı, erzenmarif@yyu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9923-0783>

hürriyet fikri değer kazanır. Nihayetinde, yurdundan koparılan insanların ıstırapları da esirliğin açtığı yaralar da hürriyetin önemini kavramak için birer merhaleye dönüşür. Bu çalışmada, aynı tarihsel sürecin mahsulü olan iki hatırat bir arada değerlendirilmiş ve insani acıların metinlerdeki yansımaları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kırım Türkleri, sürgün edebiyatı, esaret, *Volga Kızıl Akarken*, Cengiz Dağcı

Captivity, Exile, Freedom in the Memoirs of Crimean Turkish

Authors: *Volga Kızıl Akarken* and *Hatıralarda Cengiz Dağcı*

Abstract

While Crimea experienced a difficult period with Soviet policies in the 20th century, this process was also reflected in literary works. Sharing scenes from his own life in his book *Hatıralarda Cengiz Dağcı* (1998), Dağcı remembers and reminds us of being torn away from his homeland as a Crimean Turk. Another name that represents the suffering of the Crimean Turks with his life is Şevki Bektöre. *Volga Kızıl Akarken* (1965), can be read as an epitome of the treatment of nationalist intellectuals who were deemed dangerous. This work, in which Bektöre conveys his experiences during a long period of captivity and exile, approaches narrative as if to relieve the reader from the weight of a horrific book of testimonies. However, once the historical process behind the text is remembered, the truths that brought the work into being are revealed again. These texts, inspired by the lives of Dağcı and Bektöre, essentially present traces of the collective consciousness of an entire nation. In both works, the idea of freedom gains value while addressing the issue of exile and captivity, which is a common practice of Soviet domination. Ultimately, the suffering of people torn from their homeland and the wounds inflicted by captivity become stages in understanding the importance of freedom. In this study, two memoirs that are the products of the same historical process were evaluated together and the reflections of human suffering in the texts were emphasized.

Keywords: Crimean Turks, exile literature, captivity, *Volga Kızıl Akarken*, Cengiz Dağcı

Türklerin 14. asırdan beri yurt tuttuğu Kırım, 15. asır itibarıyla Türk coğrafyası içerisinde müstesna bir yurt kabul edilmiş; yaşadığı topraklarla güçlü bağlar kuran Türkler için Kırım'ın ehemmiyeti de büyük olmuştur. Nitekim Kafkasya gibi Kırım da Türkler için zaferler kadar varlık mücadelesinin ve acı tecrübelerin bir sahası olarak tanımlanabilir. Karadeniz'e hâkimiyet açısından rolü ve Rus İmparatorluğu ile Osmanlı toprakları arasında stratejik değere sahip bir nokta olması sebebiyle "Hanlık Dönemi" boyunca siyasi tarih sahnesinde kritik bir nokta olarak öne çıkan (İnalçık, 1992, s. 420-428) Kırım, Türk kültüründeki yeriyle de önem taşır. Yetiştirdiği münevver ve ediplerle, onların dil ve edebiyat çalışmalarına katkısıyla

Kırım'ın birçok araştırmaya zemin hazırladığı görülür. Bu çerçevede 19. asır sonlarından itibaren etkinlik gösteren Kırimlı fikir adamları ve sanatkârların Osmanlı-Türk düşüncesindeki izleri de ilgiyle izlenir. Çıkdardığı *Tercüman* gazetesiyle reformcu bir kimliği üstlenen Gaspıralı İsmail Bey başta olmak üzere (Yüksel, 1992, s. 689) Kırimlı ediplerin başlattığı yayın faaliyetleri ve fikrî-sanatsal üretim, bir canlanma ve yenileşme döneminin kapılarını açar. Türk dilinde birlik fikrinin vurgulanmasıyla edebiyat yeni beklentiler çerçevesinde tanımlanır ve yazılan eserler, Kırim Türklerinin edebiyatında bir zenginleşmeyi başlatır.

Türk coğrafyası, bilhassa son asırda sahne olduğu acı olaylar ve tecrübelerle, birçok edebî esere konu sağlamıştır. Hayat-edebiyat ilişkisi ve edebiyatta hakikat payı dikkate alındığında bu doğal bir yönelim olarak değerlendirilebilir. Asırlar boyunca yurt edindiği bir coğrafyadan koparılan, savaşılar ve türlü yıkıma maruz kalan insanların acıları ve anıları ele alınırken toplumsal bellek de canlı tutulmuş olur. Bu bağlamda ön plana çıkan eserler arasında kurmaca metinler kadar otobiyografik özellikler taşıyan anlatılar ve bilhassa hatıra kitapları yer alır. “Hatırat”lar, samimi ve dolaysız anlatımıyla dikkat çeken edebî metinlerdir. Sunduğu bilgilerle bu eserler sadece yazarının hayat hikâyesini aydınlatmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal hafızayı pekiştiren birer vesika olarak da değer taşır. Çünkü hatıralarda “Yazarın ana kaygısı kendini değil, yaşadıklarını anlatmaktır. Belleğindeki izleri yoklarken bunları bırakan olay ve olguları da anımsamağa çalışır. Nedenlerini bulmaya, bütünlemeye özen gösterir.” (Özdemir, 1972, s. 399-400). Bu gayret de olay, kişi ve meselelerin etrafına ele alınmasını sağlar.

Yeni Türk Edebiyatı sahasında hatıra türündeki eserler, 19. asırdan itibaren yaygınlaşmaya başlamış ve bilhassa II. Meşrutiyet Dönemi'nde hem sayıca hem de muhteva açısından dikkate değer bir zenginliğe kavuşmuştur (Türker Gümüş, 2020, s. 4-7). Bu verimler, edebiyat sanatkârlarının biyografisi ve sanat serüveni hakkında bilgiler sunarken bir taraftan da sosyal ve tarihsel olayların izlenip farklı açılardan yorumlanması adına imkânlar sağlamıştır. Hatıra kitapları, “belge değeri” taşıması itibarıyla “tarihin karanlıklarında kalan bazı ilginç olayların da gün ışığına çıkarılmasına yardım eden” (Karataş, 2001, s. 176) kaynaklar olarak görülmüştür. Sanatkârın hatıralarını kaleme alırken gerçeklere ne ölçüde yer verdiği ve görüp bildiklerini, yaşadıklarını kâğıda aktarırken ne kadar samimiyetle davrandığı eserden esere değişkenlik gösterir. Bu sebeple hatıralarda sunulan bilgilerin tarihsel gerçekliği daima tartışmalı olmuştur. Yani tespiti güç bir mesele olan “hatıraların güvenilirliği” sorununu göz ardı etmemek ve yazarın çoğu kez hatırında kalanları şahsi bir seçim ve yorumla metne taşıdığını unutmamak gerekir. Yine de bu durum, birçok hatıra yazarının

gerçekleri aktarmak ve zamana şahitlik etmek iddiasıyla yola çıktığı, eserini de bu iddia üzerine kurduğu gerçeğini değiştirmez. Edepler kadar askerlerin ve diplomatların da bu tür kitaplar yazmaya rağbet etmesi, hatıraların taşıdığı bilgi yükünü kavramak açısından dikkate değer bir olgudur.

Edebiyatımızda hatıra türünde kaleme alınmış verimlere ve bunlarla ilgili bazı çalışmalara (Özen, 2016; Türker Gümüş, 2020) bakıldığında görülür ki bu eserlerin önemini, belirli dönemlere ilişkin bilgi sağlamalarına da dayandıran bir bakış mevcuttur. Söz konusu hatıraların ve otobiyografilerin genellikle yazar “ben”inin açılmasından ziyade toplumsal gözlemlere dayanması, böyle bir yaklaşımda pay sahibidir. Hatta “Siyasi mücadelelerin, ideolojik kamplaşmaların anlatıldığı otobiyografik anılarda benliğin ideolojik unsurlar tarafından etkilendiği, otobiyografik öznenin kolektif biçimlenişinde onun başkalarıyla kurduğu ilişkinin belirleyici olduğu görülür.” (Köker, 2019, s. 192).

Esasen hatıraların ve otobiyografik eserlerin gerçeklikle kurduğu gerilimli alaka, bu kaynaklardan bilgi edinimi noktasında temkinli olmayı gerektirir. Yine de birtakım tarihsel olaylar, meseleler ve şahsiyetler hakkında zengin görüşler ihtiva etmesi itibarıyla bu eserlerin ilmî araştırmalara konu sağlamaya devam etmesi kaçınılmazdır. Dikkate değer bulunan birçok hatıratın tarihsel kırılma devirlerine rastlaması ve sosyal-siyasi olayları aktarma gayesini taşıması da mevcut yaklaşımı destekler.

Türk edebiyatında 1870’lerden itibaren fark edilir bir canlanma gösteren hatıra türündeki birikime katkı noktasında onlarca isim ve eser sayılabilir. Yayınlanan hatıra kitapları arasında edebî yönüyle ön plana çıkan eserlerin yanı sıra dönemlere, şahsiyetlere ve savaşa odaklanan eserler de mevcuttur (Okay, 2013, s. 224-228). Öte yandan Türk hatıra edebiyatına Türkiye dışındaki Türk yazarların katkısı da unutulmamalıdır. Nitekim 19. asırdan itibaren, Osmanlı topraklarında bulunan ve sanat/fikir hareketleri içerisinde yer alan bazı aydınlar bu çerçevede etkinlik gösterirken sonraki yıllarda da eserlerini Türkiye Türkçesi ile yazmayı tercih eden isimlere rastlanır. Bunlar arasında yer alan Şevki Bektöre ve Cengiz Dağcı’nın ortak noktası, Kırım kökenli birer aydın olarak yurtlarının ve halklarının acısını, yazdıkları hatırat kitaplarına canlı şekilde işlemiş olmalarıdır. Her iki isim de Kırım’ı ve Türk coğrafyasında hüküm süren zulmü bir hareket noktası olarak seçmekle beraber insani hassasiyetleri öncelemiş; savaş ortamı, esaret ve sürgün gibi sorunlara geniş yer ayırmıştır. Yine bu çerçevede hürriyetin değeri üzerinde durarak mazlum insanların mücadelesini kendi yaşam kavgalarında somutlaştırmışlardır.

Saadet Bektöre imzasıyla¹ yayımlanan 1965 tarihli *Volga Kızıl Akarken* Kırım Tatar Türklerinin milli hareketinde aktif rol üstlenen, hem şairliğiyle hem de eğitim faaliyetleriyle tanınan Şevki Bektöre'nin (1888-1961) yaşamına ve esaretle, sürgünle geçen yıllarına dayanan bir eserdir. Şevki Bektöre, Kırım asıllı bir edip olup o dönemde Romanya Krallığı hâkimiyetinde olan Dobruca bölgesinin Kavlaklar köyünde (Plopeni) doğmuş fakat ailesi Osmanlı topraklarına –Ankara'nın Polatlı ilçesi yakınlarındaki Karakaya köyüne– yerleşince burada büyümüştür (Kerim-Şevket, 1999, s. 451; Murat, 2021, s. 138). Burada ve Haymana'da başladığı tahsiline İstanbul'da İlahiyat öğrencisi olarak devam eden Bektöre, Kırimlı öğrencilerle beraber etkinlik gösterir. 1909'da Kırım'ı ziyaret ettikten sonra Balkan Savaşı'na katılır. Kırım'da öğretmenlik yaptığı esnada Birinci Cihan Harbi'nin başlaması üzerine Azerbaycan ve İran üzerinden yurda döner, Van'da Türk ordusuna dâhil olur. Bolşevik İhtilali sonrasında, 1918'de imzalanan antlaşmayla, Rusya'nın savaştan çekilmesi üzerine ailesiyle ve bir öğretmen heyetiyle beraber tekrar Kırım'a gider. 1932'de Sovyet yönetimi tarafından tutuklanmasına dek Kırım, Dağıstan, Bakü ve Aşkabat'ta aktif bir eğitim ve yayın faaliyeti sürdürür (Bektöre, 2005, s. 1). Sonrasında ise 1956'ya dek sürecek olan esaret ve sürgün dönemi başlar. Bektöre'nin oğullarından Atilla Bektöre, 2007 yılında, *A Nomad's Journey: A Memoir* (Bir Göçebenin Yolculuğu: Bir Hatıra) adıyla yayımladığı hacimli kitapta ailesinin macerasını, babasının hatıratını da dâhil ederek anlatmıştır (Bowman, 2007, s. 1).

Gençlik yıllarından itibaren şiire ilgi duyduğu anlaşılan Bektöre'nin bazı şiirleri 1917 senesinde, *Türk Yurdu* dergisinin sayfalarında görülür (Tuncer, 1988, s. 70). 1918'de İstanbul'da neşredilen *Kırım Mecmuası*'ndaki birçok şiirde de yine onun imzasına rastlanır (Şahin, 1997, s. 176). Bu şiirler, bilhassa vatan sevgisi ve özleminin dile getirildiği metinler olup işgal altındaki vatan toprağından uzak düşmenin acısını duyurur. Bektöre, 1918'den itibaren, Kırım'da bulunduğu dönemde şiirler yazıp yayımlamaya devam ettiği gibi ayrıca dil çalışmalarına katkı sunmuş, dil bilgisi öğretimi amacıyla kitaplar neşretmiştir (Kerim-Şevket, 1999, s. 451). Bu kapsamda, 1924 yılında, Arap harflerinden hareketle Kırım Türkçesine uygun bir elifba üzerinde çalışmış ve bir taslak hazırlamıştır (Kırımca, 1998, s. 78). Ayrıca Bektöre'nin 1920 yılında, Akmescit'te, şiirlerini altı müstakil kitap hâlinde yayımlattığına dair kayıtlar (Memetova, 2022, s. 377) mevcuttur. Onun Kırım yıllarından Orta Asya'daki esaret ve sürgün yıllarına dek şiir

¹ Kitabın iç kapağında “Yazan: Saadet Bektöre, Anlatan: Şevki Bektöre” ibâresi yer almaktadır. Eserle ilgili çalışması bulunan Ramis Karabulut'un ulaştığı bilgiye göre “Saadet Bektöre, Şevki Bektöre'nin gelini; büyük oğlu Kalgay'ın eşi dir.” (Karabulut, 2017, s. 79).

yazmayı sürdürdüğüne; “Tuvgan Til”, “Zavallı Milletime”, “Tatarlığım” gibi sevilen şiirlerinin de bu devreye ait olduğuna dair bilgilere (Altan, 1988, aktaran Williams, 2001, s. 250) bakılırsa Bektöre’nin sanatkâr kimliğinin öncelikle şairliğinden kaynaklandığı söylenebilir.

Volga Kızıl Akarken adlı eserde Bektöre, 1920’lerden 1950’li yıllara dek Sovyet Rusya’sında olup bitenlere, kendi yaşam mücadelesini merkezde tutarak bakmıştır. Bu sebeple eserin bazen “otobiyografik roman” kategorisinde ele alındığı (Mustafaieva, 2013, s. 100) görülür. Eserin bir hatırat olduğu ve yazarı tarafından geleceğe bilgi aktarımının hedeflendiği muhakkaktır. Yine de anlatı unsurları açısından taşıdığı zenginlik dolayısıyla “anı-roman” tanımlamasına yakın görülmesi (Karabulut, 2017, s. 79, 81) anlamlıdır. Çünkü bu dikkat, Bektöre’nin, anılarını bütünlüklü bir hikâye çerçevesine yerleştirmek hususundaki başarısının görülmesini sağlar.

Bektöre, kitabında tamamen kendi izlenimlerine ve fikirlerine dayanarak belleğinde kalanları aktarırken kimliğini gizleme gereği duymaz. Öte yandan bu vesileyle Çarlık Rusya’sı ile İhtilal sonrası Rusya’yı mukayese eder, analizler yapar. Dolayısıyla eserin birçok bilgiyi ve yorumu ihtiva ettiğini belirtmek lazımdır. Yine Sovyet politikalarındaki katılığın ve ihlal edilen insani hakların işaret edilmek istendiği, hatta eseri doğuran temel gayelerden birinin bu olduğu, fark edilir.

Kırımlı sanatkârlar arasında müstesna bir yer tutan Cengiz Dağcı (1919-2011) ise ülkemizde iyi tanınan ve geniş bir okur çevresi bulunan romancılardandır. Kırım’ın Gurzuf kasabasında doğan, Kızıltaş köyü ve Akmesit başta olmak üzere bu çevrede büyüyen (Şahin, 1996, s. 1-13) fakat gençlik yıllarından itibaren işgal ve savaş nedeniyle uzak coğrafyalara savrulan Dağcı, zorlu bir hayat yaşamıştır. Aslında bu yaşam serüveni, sanatkârın romanlarının da ana kaynaklarından birine dönüşmüştür. Nitekim Dağcı’nın romanlarıyla ilgili bazı çalışmalarda, kurguyu besleyen otobiyografik unsurlar (Sınar Uğurlu, 2014, s. 39-50; Uğurcan, 2024, s. 149-168) üzerinde durulmuştur. Dağcı’nın romanlarına odaklanan çalışmalarda da yine ilgili roman kişileri ile yazar arasındaki benzerliklere sıkça temas edilir. Dağcı’da hayat-sanat ortaklığının güçlü bir şekilde temsil edildiği dikkate alındığında bu yaklaşımın kaçınılmaz olduğu söylenebilir. Dağcı da bu etkiyi kabul etmekle beraber, birtakım yanılgıları önlemek ve edebî eserin estetik bir terkip olduğunu savunmak amacıyla, romanlarının birer biyografik kaynak olarak görülmemesi uyarısında bulunur. Bu sebeple o, ürettiği kurmaca kişiliklerde doğrudan yazar kimliğinin aranmasını doğru bulmaz: “Romanlarımda, her yazar gibi, kendi hayatımın gerçeklerinden istifade etmişimdir. Gördüğüm, bildiğim, duyduğum, tanıdığı olduğum olaylar, bir sanatkâr prizmasından geçirilerek, aktarılmıştır eser-

lerime. Ancak bu, romanlarım benim şahsî hayatımdır anlamına gelmez.” (Dağcı, 1998, s. 8). Yerleşik algı karşısında duyduğu bu memnuniyetsizliğin de etkisiyle Dağcı, kendisi hakkında yanlış yahut eksik bilinenleri düzeltmek maksadıyla, özellikle kendi yaşamını yansıtan açıklayıcı eserler sunmaya da yönelir. Dağcı’nın hem zorluklarla dolu yaşamına ışık tutma hem de bunları tarihe bir kayıt olarak düşme ihtiyacı hissederek kaleme aldığı eseri ise *Hatıralarda Cengiz Dağcı* başlıklı hatırat olur. Yine son derece zengin bir muhteva sunan *Yansılar* başlıklı kitap dizisi (1988-1994) ise Dağcı’nın ifadesiyle; “hayalle gerçeği bir araya getirdiği” (Dağcı, 1998, s. 8) çalışmalarıdır.

Türk Edebiyatı dergisinde kısmen tefrika (S. 280-287, Şubat 1997-Eylül 1997) edildikten (Kocakaplan, 2010, s. 169) sonra 1998 senesinde kitap hâlinde yayımlanan *Hatıralarda Cengiz Dağcı* eserinde yazar; çocukluk yıllarından başlayarak kendisi, ailesi, çevresi hakkında bilgiler verir. Dağcı’nın hatıralarını detaylı olduğu kadar canlı sahnelerle okuma fırsatı sunan bu eser, bir sohbet havasında ilerler. Zaman zaman geriye dönüşler ve yazma zamanına geçişlerle şekillenen eserde yer verilen bilgiler de ayrıca mühimdir. Nitekim bu bilgiler, Dağcı’nın hayatına ve hayatından kurmaca eserlerine akseden unsurlara ışık tutarken (Bilgin Topçu, 2011, s. 63-69) bir taraftan da Kırım Türkleri başta olmak üzere çalkantılı yılların sorunlarıyla karşı karşıya kalan insanların trajedisine derin bir hassasiyetle eğilir. Dağcı’nın eserinde insani duyarlılık, acılarla yoğrulmuş olgun bir hayat görüşü ve daha iyi bir dünya umudu bir aradadır. Bu hislerin sanatkâr gözü ve etkileyici bir dille ifade bulması bakımından eserin özgün bir terkip oluşturduğu söylenebilir.

Bektöre’nin hatıratı 1918 senesinde, Sivastopol’a hareketle başlasa da daha ziyade onun 1930’lardan itibaren Kırım ve Kafkasya’da giriştiği marif mücadelesine ve bu sebeple tutuklanmasına, esaret ve sürgün yıllarına yer ayrılmıştır. Dağcı da kaleme aldığı eserde kendi hayatını ve gözlemlerini merkezde tutar; hatta çocukluk yıllarından başlayarak yaşam serüvenini özetler. Bu bağlamda 1920’li ve 1930’lu yılların Kırım’ı, çocukluk ve ilk gençlik, aile ve çevre gibi hususlara dair bilgiler verildikten sonra savaş, esaret ve sürgün yılları anlatılır. Eserdeki olaylar son olarak 1988 senesine dek getirilerek noktalanır. Sıklıkla zaman geçişlerine başvurulsa da tutarlı ve kapsamlı bir anlatım söz konusudur. Ayrıca belirtmek gerekir ki Dağcı, hatıralarını aktarırken hislerini sanatlı bir dille ifade etmeyi seçmiştir. Yazarın bu tercihi sonucunda eserin edebî değer açısından da zenginleştiği söylenebilir.

Zor Yılların Gölgesinde Esaret

İnsanlık tarihinde uzun bir geçmişi bulunan esaret problemi, öncelikle savaşta ele geçirilen kimselerin maruz kaldığı ve hürriyetinden yoksun kılma esasına dayanan bir cezalandırma yöntemidir. Nitekim “Arapçada ‘savaş tutsağı’ karşılığında kullanılan esir kelimesi, ‘ip vb. şeylerle sağlamca bağlamak’ anlamındaki esr (isâre) kökünden türemiş bir sıfattır.” (Özel, 1995, s. 382). Yaygın esaret uygulamalarına başlangıç olarak “köleliğin bir toplum kurumu olduğu devirler” (Ülken, 1969, s. 99) işaret edilirken 16. asırdaki sömürgeci politikalarından 20. asra uzanan çizgide bir insanlık sorunu olarak esir alma uygulamaları güncelliğini korur. Esaret kelimesinin ilk karşılığı olarak savaşta ele geçirilen ve hürriyetini yitirdiği kabul edilen kişilerin durumu akla geliyor olsa da “Esir kelimesinin, kök anlamından hareketle ‘mahpus’ manasında kullanıldığı da görülmektedir.” (Özel, 1995, s. 382). Yaygın bir kullanım olan bu karşılığın yanı sıra geniş çerçevede düşünüldüğünde esaretin her dönemde farklı tezahürlerle varlığını sürdürdüğü; kişiyi iradesinden koparan farklı güç ve etkenlerin yahut bağımlılıkların da yine esaret adlandırması içerisinde ifade bulduğu görülür.

Müslüman ve Türk coğrafyasında tarih boyunca derin izler, acılar bırakan süreçlerin temel meseleleri arasında esaret de yer alır. Bir insanlık sorunu olarak esaret, gerçekçilik ve kayıt tutma iddiasına dayanan metinlerde² olduğu kadar kurmaca metinlerde de geniş yer tutar. Henüz Tanzimat yılları itibarıyla esaret meselesine temas eden roman ve hikâyelerin dikkat çekici bir yekûn oluşturması, devrin münevverlerinin sosyal meseleler karşısındaki hassasiyeti kadar tarihsel ve gerçekçi bir zemine de müstenittir. Bu dönemde, sayı ve kapsam bakımından “esaret temasını eserlerinde en yoğun biçimde işleyen” (Taşbaş, 2020, s. 482) Ahmed Midhat Efendi başta olmak üzere yazarların esaret ve hürriyet temaları çerçevesinde gelişen anlatılarla konuya yer açtığı dikkat çeker. Söz konusu eserlerde genellikle “insan ticaretinin, esaretin yanlışlığı, olumsuz tarafları ele alınırken yer yer trajik sonlarla ve ibret verici öykülerle mesajlar verilir.” (Karabulut, 2012, s. 332). Yine devrin roman ve hikâyelerine yansıyan cariyelik, kölelik gibi sosyal meseleler çerçevesinde esaret sorununa da temas edilmiş olur. Bunlardan “kölelik sorununu, ilk olarak değil, fakat en geniş ve en esaslı bir biçimde ele alan” (Parlatır, 1987, s. 135) Samipaşazade Sezai’nin *Sergüzeşt* romanında esaret, insanlığı ezen bir kötülük olarak işlenmiştir.

Bu çalışmaya konu olan eserlerde ise hem savaşların bir yansıması olarak hem de fikir mücadelesi sebebiyle sakıncalı bulunup mahpus edilme çerçevesinde “esaret” sorununun ele alındığı görülür. Nitekim hem Bektöre’nin hem de Dağcı’nın hatıratında esaret yılları ve şartları

² Bu konuda bir çalışma için bk. Akcakaya, 2023, s. 453-490.

etkileyici şekilde işlenmiştir. İki yazarın da insani duyarlılıkları önemsemesi ve esaret psikolojisini yansıtmaya çalışması, bu noktada bir belirleyici sayılabilir.

Bektöre'nin Sovyet muhalifi olduğu ve gizli bir Türkçü örgüt hesabına çalıştığı iddia edilerek 1932'de Sovyet Gizli Polisi tarafından tutuklanması üzerine 10 yılı aşan bir esirlik süreci başlar. Türkmenistan'da başlayan, Taşkent'teki hücrelerde ve kamplarda devam eden bu uzun süreç eserde detaylı şekilde anlatılır. Esaret şartlarının zorluğu ve uygulanan insanlık dışı muamele, Bektöre'nin anılarında canlı bir anlatıma kavuşmuştur. Çünkü karanlık hücrelere kapatılan, kötü koşullarla cezalandırılan, uykusuz bırakılan, ailesinden haberdar edilmek bir yana dış dünyayı ve herhangi bir şahsı görmesi kat'î surette engellenen aydınlardan biri de odur:

İki haftadır çamura benzeyen 400 gramlık çavdar ekmeği, bulaşık suyundan farksız çorba ve içinde kokmuş kıyma bulunan çörek yiye yiye midem içinden çöken bir kaleye dönmüştü. Yediklerimden iğrenmeme rağmen yaşamak ve mücadeleye devam etmek için ne verirlerse yemek mecburiyetindeydim. Verilen yemekler gittikçe bozuluyordu. İçinden her türlü haşerat çıkıyor ve âdeta bu böcekler İlkbahar'ın geldiğini müjdeliyorlardı bize. (Bektöre, 1978, s. 74)

Bektöre'nin durumu, her ne kadar Sovyet polisi tarafından gerçekleştirilen bir tutuklama olarak bildirilse de içerisinde bulunduğu hâl, esaret olarak tanımlanmaya daha uygundur. O, Türk coğrafyasında maarif savaşı verdiği için “tehlikeli” bulunmuş ve bir yıldırma politikası çerçevesinde esir alınmıştır. Herhangi bir suç delili gösterilmeden alıkonulan Bektöre, onlar açısından yalnızca “suçu kabul” ettirmenin (Çelik, 1966, s. 57) önem taşıdığı bir muamele göreceğinin farkındadır.

İçerisinde bulunduğu durumu birtakım saptamalar yaparak aktaran Bektöre'ye göre Sovyet Rusya'sında esir alma ve esirleri infaz etme, alelade uygulamalara dönüşmüştür. Siyasi güç, insanları birbirine karşı kullanmakta mahzur görmez. “Demişsin” ithamıyla namevcut beyanlar üzerinden suç isnat edilerek birçok kişi tutuklanır. Yine bu çerçevede çocuklara okulda doldurulan anketler vasıtasıyla ailelerine dair bilgiler elde edilmeye çalışılır (Bektöre, 1978, s. 47). Çocuk masumiyetinin dahi sindirme politikalarına âlet edilmesi, bütün bir sosyal hayata teşmil edilebilecek esaret şartlarının boyutlarını verir. Bektöre'ye göre bu hâl “hürriyetsizliğin tabii bir neticesi”dir (Bektöre, 1978, s. 47). Mülk sahibi insanların toprağına el konması ve karşı gelenlerin öldürülmesi, toprak politikalarının aksine hareket eden kimselerin uydurulmuş suçlarla tutuklanması da yine esaret uygulamasının bir göstergesi olarak yorumlanır (Bektöre, 1978, s. 50).

Özellikle psikolojik açıdan yıpratma amacı taşıyan uzun süreli hücre cezasının ve “tahkikat denilen ruhi tartaklama”nın (Taymas, 1966, s. 489) bitmesi sonrasında Bektöre, kurşuna dizilmeyip de kamplara gönderilen tutuklulardan biri olur. O, bulunduğu zorunlu çalışma kamplarında nasıl zorlu bir esaret hayatının hüküm sürdüğünü uzun uzadıya anlatır. Kamptan kaçmak neredeyse imkânsız olduğu hâlde öldürülmeyi göze alarak bunu deneyenler olmuştur. Hatta İkinci Dünya Savaşı’nın başladığını işitince cepheye gönderilmek için ısrarcı şekilde gönüllü olan esirlerden söz edilir. Esaret kamplarındaki şartlar o denli kötüdür ki bu insanlar, sırf kurtulabilmek için savaşın dehşetini dahi göze almıştır. Bazı esirler, Nazi faşizminden bile medet umar hâle gelerek bir kurtuluş yolu arar (Bektöre, 1978, s. 163).

Bektöre’nin eserinde *kolhoz* sistemi (Sovyetlerde kolektif tarım birliği) de esaretin yansımalarından biri olarak değerlendirilir. 1922’de kurulan ve İkinci Dünya Savaşı’nın bitimine dek sayıca yükselişe geçen (Suda, 1976, s. 117) kolhozlar, Sovyet yönetimi tarafından uygulanan köylüleri mülksüzleştirme politikasının bir parçası olarak kabul görmektedir. Bektöre’nin izlenimleri de bu doğrultudadır. Sürgündeyken yardım için bir kolhoza gönderilen Bektöre ve arkadaşlarına burada rastladıkları üç çocuklu dul bir kadının anlattıkları, katı bir esaret hayatını tanımlar. Nitekim kolhozdan çıkmak hürriyeti olmadığı gibi kolhoza bağlı yaşayan bir kadının şahsi hayatıyla ilgili kararları da kolhoz reisinin onaylaması şarttır. Hemen her şeyden vergi alınmakta, karın doyurmak ve sıcak tutacak giysiler temin etmek imkânsızlaşmaktadır. Nehirdeki balıkları avlamak bile yasaktır, çünkü bunlar da kolhozun malı sayılmaktadır (Bektöre, 1978, s. 218).

Kolhozlaştırma siyaseti, Rusya’da uzunca bir dönem idealize edilmiş ve ancak Stalin’in ölümü sonrasında eleştirel bir gözle irdelenmeye başlamıştır. Bilhassa Fyodor Abramov’un *Novy Mir*’de yayımlanan 1954 tarihli makalesi, üretilen algıya itiraz açısından önemli kabul edilir (Krukowski, 1970, s. 35-40). Konunun aksettiği metinler arasında kurgusal eserler de yer alırken Sovyet idaresinde yaşayan Türk yazarlar, bu birikime ayrıca katkı sunar. “Kuruluşlarından itibaren köylünün toprağa yabancılaşmasına, düşük ücretle zorla işçi çalıştıran devlet işletmelerine dönüşen kolhozlar, çok geçmeden biyopolitika ve disiplin kavramlarının uygulandığı yutucu mekânlar olarak öne çıkmaya başla”dığından (Demirkaya, 2024, s. 417) bazı kurmaca eserlerde, sebep olduğu insani trajediler çerçevesinde işlenmiştir.

Bektöre’ye göre o yılların Rusya’sında hiçbir insanın pasaportsuz şekilde hareket imkânı olmayışı, bu konuda katı denetimlerin uygulanması; kanuni bir hassasiyetten değil halkı kontrol altında tutma

isteğinden kaynaklanır. Bu şartlarda şehirlerdeki sosyal yaşamın da aslında bir tür esaret olduğu vurgulanır. Apartmanlardaki oturma düzeninden seyahatlere dek her şeyin devlet kontrolünde olduğunu belirten Bektöre, bu tablo karşısında “hürriyetin zincire vurulduğu memleket” ifadesini kullanır (Bektöre, 1978, s. 173-174).

Bektöre'nin eserinde “esaret” kavramının geniş bir anlama karşılık geldiğini; onun Sovyet idaresindeki hayatı korkunç bir esaret, Rus halkını da hürriyeti ve tüm hakları gasp edilmiş esir köleler olarak resmedişine bakarak söylemek mümkündür. Nitekim Bektöre; “Her türlü hürriyetten, şahsi teşebbüsten mahrum, yarı aç durumda geceli gündüzlü Devletin baskısı altında çalışan Rus halkı, tek kelime ile Devletin kölesi durumundaydı.” (Bektöre, 1978, s. 240) der. Demokratik seçim adı altında gerçekleştirilen ama tek partinin mevcut olduğu seçimlere katılmamanın bir asilik olarak görülüp cezalandırıldığını belirtir. Özetle denebilir ki Bektöre ajanlarla, fikir düşmanlığı ve vergilerle tanımladığı Sovyet Rusya’sını baştan sona bir esaret âlemi olarak sunmuştur.

Öz-yaşamsal bir problem olarak Cengiz Dağcı'nın romanlarında da işlenen (Çiftçi, 1999, s. 107-108) esirlik olgusu, onun hatıratında önemli yer tutar. Bektöre'nin eserinde olduğu gibi burada da problem, genellikle aynı sosyal-siyasi havanın resmedilmesi çerçevesinde ele alınmıştır. Dağcı, evvela çocukluk ve ilk gençlik yıllarına değinirken, Kırım’da Türklere reva görülen esaret atmosferini anlatır. Bütün bir sosyal yaşam üzerinde hâkim olan bu sindirici işleyişi yaratan uygulamaların temelinde yine kolhoz probleminin vurgulandığı görülür. Zira Dağcı, kolhoz sistemiyle beraber Kızıлтаş’ta insanların “ayda birkaç kilo un karşılığında bir işçi olarak, kendi toprağında çalıştırıldığı” bir sürecin başladığını söyler (Dağcı, 1998, s. 29). Hatta öğrendiği kadarıyla babası, üzüm bağlarında çalışırken asmalarını öpüp ağladı diye tutuklanmıştır. Kolhoz sisteminin insanlar üzerinde yarattığı yıkımı gözlemleyen Dağcı, Kırım Türklerinin maruz kaldığı bedensel ve ruhsal tahribatı şöyle resmeder: “Akşamları kolhoz tarlalarından dönen Çukurcalıların çelimsiz yüzleri ve yorgun bakışları, sefaletin ve kendi topraklarında köle olmanın öyküsünü söylerdi bana.” (Dağcı, 1998, s. 63). Devlet tarafından idare edilen ve herhangi bir ihlal durumunda ağır cezaların uygulandığı kolhoz sisteminde işçilerin oldukça ağır koşullar altında çalıştığına ilişkin kayıtlar mevcuttur. Buna göre yemek vakitleri hariç tutulmak üzere kolhozlardaki çalışma saatlerinin 14-15 saat olarak uygulandığı (Cliff, 1990, s. 56) bilinmektedir. Kolhozlara ilişkin bu bilgiler ışığında, Dağcı'nın vurguladığı “köle olarak çalıştırılma” durumunun geçerliliği ve etkileri daha anlaşılır hâle gelir.

Rus idaresi altında yaşadığı yıllar boyunca aynı hissiyatı duyan Dağcı için Sovyet askeri olarak geçirdiği süre, tam olarak bir esaret havasında geçer. Ani bir emirle cepheye alınan ve savaşa sürülen bu askerlerin hiçbir iletişim olanağı, bilgi edinme ve söz söyleme hakkı yoktur. Askerler dış dünyadan tamamen koparılmış hâlde, silahlı veya silahsız, hazır veya değil, Alman ateşi altında bir yerden diğerine sürüklenir (Dağcı, 1998, s. 89, 103.). Hiçbir güvenliği olmayan, eğitim almadan cepheye sürülen bu askerler Rus topraklarında yaşayan birer esir hükmünde görüldükleri için canlarına biçilen kıymet de oldukça düşüktür. Nitekim Dağcı'nın anlattığı çatışma ânı ve ardından yaşanan Almanlarca alikonulma sahnesi, bir esaretten yeni bir esaret hâline geçiş olarak tanımlanabilir.

Dağcı, Sovyet askeri olarak cephede bulunduğu 1941 senesinde, bir Alman baskını esnasında yakalanır. Ardından esir kamplarına doğru uzun bir yürüyüş başlar. Hem bu yolculukta şahit olunan vahşet, hem de kamplardaki insanlık dışı koşullar onda derin izler bırakır. Bilhassa Kirovohrad'dan Uman'daki esir kampına yürütülen esirlerin maruz kaldığı zulmü unutamaz. Eserde bu yolculuk şöyle özetlenmiştir:

... sayıları (sözgelimi) on bindiyse, ancak üç bini ulaşabildi esirler kampına. Takatten kesilip kitlenin gerisinde kalanlar arkadan sıkılan kurşunlarla öldürüldü, cesetleri yerin yer yer topuğu, yer yer de dizi aşkın çamurları içinde kaldılar.” “Tanrı'nın yaratmış olduğu insanoğlunun ne denli alçaklabileceğini, kendisi gibi başka bir insanın gözyaşından, can çekişinden ve ölümünden ne denli zevk alıp hoşlanabileceğini körpe yaşımıdayken geçtiğimiz o yolda anladım. (Dağcı, 1998, s. 109)

Yolculuktan sağ çıkanlar içinse eziyet bitmez. Esir kampında açlık, hastalık ve kış şartları da geriye kalanların çoğunu telef eder. Elbette ölenlerin yerine yeni esirler sevk edilmeye devam eder (Dağcı, 1998, s. 111). Diğer kamplarda da durum aynıdır. Dağcı, yaşadıkları bu hâl için, “Bizler henüz ölmemiş ölülerdik” (Dağcı, 1998, s. 112) demektedir.

Bir zaman sonra Dağcı, Almanlar tarafından kurulan “Türkistan Lejyonu”na subay olarak alınan Türk asıllı esirlerden biri olur. Nazi yönetimi, bu lejyonu kurma kararını sahada güç devşirmek amacıyla alırken Türk esirler, kendilerine vaat edildiği üzere; hem “ülkelerinin bağımsızlığının yeniden tesis edilmesi umuduyla” (Kumru, 2024, s. 118) hem de maruz kaldıkları insanlık dışı esaret koşullarından kurtulmak amacıyla lejyona dâhil edilmeyi kabul etmiştir. *Korkunç Yıllar, Yurduyu Kaybeden Adam, Biz Beraber Geçtik Bu Yolu* gibi romanlara da yansıyan bu dönem, roman kişileri Sadık Turan ve İsmail Tavlı'nın hikâyeleri ile Dağcı'nın hayatı arasında bağlantılar kurmayı kaçınılmaz kılar (Sinar Uğurlu, 2017, s. 244). Dağcı, romanlarına da akseden bu hareketli günleri hatıratında anarken, Türk esirlerin karmaşık duygu dünyasını tekrar dile getirmiş olur. Esirlikten

Alman ordusuna geçişte güya bir hürriyet tanınmış olsa da Dağcı, kendisini bu üniformalar içerisinde aynı esaretin ve sıkıntının pençesinde hissederek: “Her sabah sırtıma geçirdiğim yabancı üniforma demirden dar bir kalıp gibi sıkıyordu vücudumu dört bir yandan. Ruhum can çekişiyordu. Boğulur gibi oluyordum. (...) Ben bir esirdim hâlâ. Uman esirler kampının dışında, karnım tok, ama esirdim.” (Dağcı, 1998, s. 126, 128) Bunda en mühim sebep, şahit olduğu korkunç muamelenin zihninde yarattığı Alman imajı ve taşıdığı üniformadan duyduğu vicdani rahatsızlıktır.

Sürgün: Yaşam Mücadelesi ve Vatandan Koparılmanın Acısı

Sürgünlük hâlinin, sürgüne gönderilmenin yahut sürgünü seçmek zorunda bırakılmanın, her şeyden evvel insani temelde yaşayışın alt üst edilişi anlamına geldiği söylenebilir. Çünkü sebebi ne olursa olsun sürgünlük, bir bölünmüşlüğü ve parçalanmışlığı işaret eder. Sürgün olma hâli; kişinin kendisine, yurduna, olgulara bakışında bir sıçrama tahtası olarak yeni imkânlar, bambaşka bakış açıları sağlıyor olsa bile Cortazar’ın vurguladığı gibi insani açıdan;

Her sürgün olayı bir şoktur. Bir travma getirir beraberinde. Sürgün edilen kişi bir kadındır, bir erkektir yani bir insandır; sahip olduğu her şeyi bir anda bırakıp çıkan, ailesinden, çok iyi koşullardan, bir yaşam biçiminden, havanın kokusundan, göğün renginden, alıştığı evlerden, sokaklardan, kütüphanesinden, köpeğinden, arkadaşlarıyla bulunduğu kahvehanelerden, gazete, müzik ve kent içi gezilerinden koparılmıştır. Bir aşkın aniden sona ermesi gibidir, aklın havsalanın alamayacağı korkunç bir ölümdür; çünkü bilinçli olarak yaşamayı sürdürmektесinizdir. (Cortazar, 1996, s. 22)

Bilhassa sürgün gerçeğiyle karşı karşıya kalan edipler açısından olgunun yaşanması, alımlanması ve yansımalarıyla beraber aktarılması çizgisinde bir yol belirir. Sürgünü yaşayan birçok sanatkârın takip ettiği bu yol, hem bir sorumluluk hem de kimlik mücadelesi çerçevesinde anlamlandırılabilir. Esasen “sürgün edebiyatı” adlandırılması, sürgünü konu alan ve bu kavram etrafında değerlendirilmeye uygun olan eserleri kapsar. Yani “eserin sürgünlük duygusunu veya sürgünlük boyutlarını yansıtması” (Kısakürek Sönmezocak, 2017, s. 46) bir ayırım noktası olmalıdır. Ancak sürgünlük sürecinin sanatçı kimliği ve edebî üretim üzerindeki etkileri de düşünülerek sürgünü yaşamış yazarların konuya dâhil edilmesi eğilimi (Acehan, 2007, s. 11; Acehan, 2011), meselenin daha geniş bir çerçevede ele alınması sonucunu doğurmuştur.

Sürgün edebiyatı içerisinde, yukarıda bahsi geçen insani trajedilerin bir öz hâlinde mevcudiyeti baskın şekilde kendini hissettirir. Bağlarından kopuşun, ait olunan yaşamdan zorunlu bir ayrı düşüşün acıları; sürgünlüğün ürünü olan yahut sürgünlüğü konu alan her metnin arka

planında duyumsanır. Çünkü “sürgün, bir insan ile doğup büyüdüğü yer arasında, benlik ile benliğin gerçek yuvası arasında zorla açılmış olan onulmaz gediktir.” ve “sürgünde elde edilen kazanımlar sonsuza dek arkada bırakılmış bir şeyin kaybedilmesiyle sürekli olarak baltalanır.” (Said, 2006, s. 28). Sürgünü ve sürgünlüğün hâllerini yansıtan edebî metinleri de bir bütün olarak bu kaybedişin anlatıları diye tanımlamak mümkündür.

Kırımlı sanatkarlar olarak yurtlarına bağlılıkları ile kimlik kazanan Bektöre ve Dağcı'nın hatıralarında, sürgün problemine ve sürgünlüğün doğurduğu acılara, yaşama tutunma savaşımı ile bir arada yer verildiği görülmektedir. Kültürel ve millî köklerinden koparılmak maksadıyla sürgüne mecbur edilen bu edipler, yaşadıklarını metne taşıırken esasen mensup oldukları toplumun acılarını ve mücadelesini de kaydetmiş olmaktadır.

Bektöre'nin anılarına yansıdığı kadarıyla Sovyet Rusya'sında *sürgün*, tehlikeli bulunan her aydının kolayca maruz kalabildiği bir tehdittir. Üstelik Stalin devrinde sürgün edilmek demek, “kendisinden bir daha haber alınmayacak şekilde” (Bektöre, 1978, s. 44-45) unutturulup yok edilmektedir. Bektöre, esaret ve sürgünü, Türk coğrafyasında uygulanan bir sindirme politikası olarak izah eder. 10 yıl süreyle Mecburi Çalışma Kampı'na sürgün edilen Bektöre'nin anılarında bu yolculuk, korkunç imgelerle yer tutmuştur. Zerefşân Çalışma Kampı'nda 6 ay geçiren Bektöre, ardından Zengiata Kampı'na sevk edilir. Sürgün yerine yük vagonlarıyla taşındıkları esnada koşullara ve eziyetlere dayanamayıp cinnet geçirenler, kendi bedenini parçalayarak ölenler olur. Kampa kadar askerlerin nezaretinde yürütüldükleri sırada, yorgun olduğu için yere düşenler yahut tökezleyenler derhal infaz edilir: “Yol iyice berbatlaşmıştı. Birisinin ayakkabısı balçığa saplandı. Almak için eğildiğinde, başına yediği bir dipçikle olduğu yere yıkıldı. Aynı muhafız ensesine bir kurşun sıktı. Artık birçoğumuz ayakkabılarımızı ellerimize almıştık. Bu işi yapmakta gecikenler ayakkabılarını balçıkta bırakmış yürüyorlardı.” (Bektöre, 1978, s. 124).

Bektöre, sürgün olarak gönderildikleri ve GULAG adıyla idare edilen Sovyet zorunlu çalışma kamplarında harp esirlerinin de bulunduğunu, bunların da siyasi suçlu sayıldığını belirtir. Kampta esir tutulan sürgünlere reva görülen muamele korkunçtur. Açlıktan ve fazla çalıştırmaktan telef olan insanların bedenleri, her ihtimale karşı süngülerle delik deşik edilir ve neredeyse imkânsız olan kaçış ihtimali böylece tamamen engellenir. Ardından “ceset hiçbir dinî merasime, hatta insanlık kaidelerine bile tâbi tutulmadan kampın dışında daha evvel hazırlanmış çukurlara atılır.” (Bektöre, 1978, s. 129). Sovyet yönetimi tarafından aktif şekilde kullanılan bir cezalandırma sahası olan bu kamplar üzerine sonraki yıllarda bazı araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalarda her ne kadar kamplara gönderilen insan sayısı ve ölüm oranları hususunda birbirinden farklı rakamlar

ileri sürülmüş (Wheatcroft, 1999, s. 340) olsa da kampların kötü bir şöhret oluşturacak ölçüde zorlayıcı şartlar taşıdığı kabul edilir.

Stalin yönetimine muhalefet sebebiyle sürgün edilerek bu kamplara gönderilenler arasında Rus sanatkarlar da vardır. Bunlardan biri olan Aleksandr Soljenitsin'in (1918-2008) *Gulag Takım Adaları* (1973) adlı eseri, çalışma kamplarının iç yüzünü anlatmak suretiyle büyük yankı uyandırmıştır. Hatta bu sembolleşen eserin Sovyet rejimini tahrip eden eleştirel hamleler içerisinde özel bir yer tuttuğu kabul edilir. Yine bir Rus yazar olan Varlam Şalamov (1907-1982), *Kolima Öyküleri* (1978) isimli kitabında, on yedi sene süren kendi GULAG mahkûmiyetinden yola çıkarak çalışma kamplarını sert bir gerçekçilikle, “âdeta birer belge şeklinde” (Öksüz, 2020, s. 4) gözler önüne serer. Aynı kampta bulunup GULAG cenderesinden geçen bir Tatar aydını olarak İbrahim Salahov'u (1911-1998) ve yazdığı belgesel romanı (*Kolima Hikayeleri*, 1989) da burada anmak gerekir. Bu eserin de diğer örnekler gibi bir tanıklığın ürünü olduğuna ve uzun yıllar saklandıktan sonra yayımlanabildiğine (Özçoban, 2013, s. 2) dikkat edilirse, doğrudan ceza kampları izlenimlerine dayanan yasaklı bir “kamp edebiyatı” olgusundan söz edilebilir.

İlgili eserlerin yayımlanma tarihleri dikkate alındığında, Bektöre'nin kayda geçtiği GULAG tecrübelerini de öncül eleştiriler arasında saymak mümkündür. Öyle ki Bektöre, Sovyet sisteminin katı uygulamalarını bu kamplardan çarpıcı sahneler sunarak aktarır. Bektöre'nin verdiği bilgilere göre sürgünler, kamplarda neredeyse aç bırakılarak 12 saat süreyle çalıştırılır. Üstelik bu insanların barınabileceği yerler yoktur. Kamıştan yapılmış derme çatma barakalar da dolu olduğu için bir kısmı dışarıda, dondurucu soğukta yatmak zorunda kalır (Bektöre, 1978, s. 135).

Kırım halkına dönük yerinden etme ve ceza kamplarına sürme politikası esasen 1929'da başlamış olsa da 18 Mayıs 1944 tarihinde sorgusuz sualsiz, toplu bir sürgün uygulanmıştır (Kemiksiz, 2019, s. 73, 134). Bektöre, anılarında, Kırım Türklerinin uğradığı bu büyük felaketten de bahseder. Buna göre Sovyet güçleri tarafından “Hususi Sürgün” adıyla yürütülen politika sonucu Kırım halkı, ailesinden, yurdundan ve sevdiklerinden kopararak yük vagonlarına doldurulur ve başka bölgelere taşınır. Sibiryaya ve Özbekistan'ın bazı bölgelerine sürülen Kırımlılar, her türlü vatandaşlık hakkından mahrum edildiği gibi fabrikalarda ve kolхозlarda çalışmaya zorlanır (Bektöre, 1978, s. 165-166). Birçok edebî esere konu olan bu uygulamalara yalnızca planlanan ekonomik işleyişin bir gereği diye değil, cebren temin edilmek istenen millî ve kültürel bir dönüştürmenin vasıtası olarak da başvurulduğu anlaşılır. Bilhassa “kolхозlarda zorunlu iskân ettirilme” (Karabulut, 2019, s. 66) gibi muamelelerle komün yaşamının dayatılması; dinî, millî, ailevi değerler üzerinde yıkıcı sonuçlar doğurmuştur.

Aralık 1948’de tekrar tevkif edilen Bektöre, uzun süreli hücre cezasından sonra tren vagonlarına bindirilip Sibiryaya gönderilir. Böylece Bektöre için yeni bir sürgün dönemi başlar: “Şimdi hepimizi Sibiryaya bekliyordu. Issız, soğuk, yabancı ve sonsuz Sibiryaya topraklarında ölmek için hem tabiatla hem de komünist rejimle mücadele edecektik.” (Bektöre, 1978, s. 188). Sibiryaya izlenimlerini detaylı şekilde metne aktaran Bektöre; savaş sonrasında bir koloni hâlinde Volga boylarına yerleştirilen Almanların da sürgün hayatı esnasında çeşitli işkencelere maruz kaldığını, canlarına ve namuslarına musallat olduğunu söyler. Sürgün edilenler arasında ayrıca Balkarlar, Karaçaylılar, Ahıska Türkleri, Kalmık, Çeçen ve İnguş halkları da vardır (Bektöre, 1978, s. 196-197).

Esasen Sibiryaya topraklarına sürgün edilmenin Rusya’da henüz çarlık düzeninin hüküm sürdüğü dönemlerden beri uygulanan bir ceza olduğu bilinir. Birçok Rus yazarın da maruz kaldığı Sibiryaya sürgünlerinden maksat, “yazarın okuyucusuyla iletişimini kesmek ve düşüncelerini törpülemek” olduğundan “sürgün yazar bir mahkûm muamelesi” görmüştür (Karaca, 1996, s. 187). Sibiryaya sürgünlerinin Çarlık Dönemi sonrasında da uygulandığının ve Sovyet yönetimi tarafından bir miras olarak devralındığının göstergesi sayılabilecek örneklerden biri de Bektöre’nin kaydettikleridir.

Bektöre’nin hatıratında, sürgün hayatını zorlaştıran en güçlü etken olarak coğrafi şartlar ve soğuk hava işaret edilir. Ancak bunların yanı sıra yoksulluk ve açlık da etkili olmakta; tüm koşullar, sürgün cezası karşısında dayanmayı son derece zorlaştırmaktadır. Mesela Bektöre, her sürgünün çalıştığı işlerde elde ettiği kazancın yarısını devlete vermek zorunda olduğunu; kendisinin de bu yüzden günlerce ekmek bulamadan hayatta kalmaya çalıştığını belirtir (Bektöre, 1978, s. 204). Ayrıca bazı esir gruplarının, özellikle dönüşü olmayan daha zorlu bölgelere sürgün olarak gönderildiğini ve böylece onlardan kurtulmak istendiğini söyler. Bu malumat, Sibiryaya sürgünlerinin bilinçli ve planlı bir imha siyasetinin parçası olabileceğini işaret eder.

Sürgün cezası, kolhozcu denen ve toprağını kolektif mülkiyet ilkesiyle Sovyet yönetimine bağlayan insanların karşısına da bir tehdit olarak dikilir. Zira kendisi için belirlendiği kadar mahsulü toplayamayan çiftçiler, sistemi sabote ettiği gerekçesiyle “8 sene Sibiryaya sürgün” edilir (Bektöre, 1978, s. 213). Bu noktada çiftçilerin niyetlerine ve gayretlerine değil de birçok etkene bağlı olmasına rağmen yalnızca sonuca bakılması, ne denli katı bir uygulamanın var olduğunu gözler önüne serer.

“Müebbet sürgün” cezasıyla Sibiryaya sürülen Bektöre’nin eserinde somut şekilde tasvir edilen sürgün koşulları, Cengiz Dağcı’nın hatıratında aynı bütünlükte işlenmemiştir. Fakat bu durum, Dağcı’nın hayatının

bir bütün olarak “sürgünlük” hâliyle ifade edilebileceği ve hatıratının da esasen bu durum üzerine temellendiği gerçeğini değiştirmez. Bektöre’nin sürgünü Sibiryaya ile mahdutken Dağcı, bütün ömrü boyunca sürgünlük duygusundan kurtulamayacağı bir maceraya sürüklenmiştir. Nitekim kendisi de Sovyet askeri olarak cepheye gönderilmesiyle başlayan bu sürgünlük sürecini şöyle ifade eder:

9 Mart 1920 doğumlu pasaportumla, muhakeme edilmeden, Gurzuf’u ve Kızıлтаş’ı unutup ömrümün sonuna kadar Gurzuf’suz ve Kızıлтаş’sız, sonsuz göçmen hayatımı yaşamaya mahkûm edildim.” (Dağcı, 1998, s. 14). “Yıllar vardır dönüşsüz olur. Barışçı ve insani bir dünyada dönüşsüz olmamalı bu yollar. Benim için dönüşsüz oldu. Elli yedi yıl evvelsi çıktım Kırım’dan; çıkınca da kendimi dönüşsüz yolların ötesinde buldum. (Dağcı, 1998, s. 12)

Onun hatıratında birçok kez rastlanan bu dönüşsüz göçmenlik, dönüş yollarının kapandığı bir daimi sürgünlük vurgusu, aslında sürgünlük olgusunun temelini işaret eder. Nitekim bir aydını gerçek sürgün olarak tanımlayabilmek için, ait olunan toprağa dönüş imkânlarının bulunmadığı bir ruh hâliinden söz edebilmek; “artık hiç dönmeyeceğiniz duygusuna kapıl”-mak (Alberti, 1996, s. 297) gerekir.

Kendi sürgünlüğünün de kaynaklandığı bir büyük kırılma olarak Kırım Türklerinin topluca sürgün edilmesi olayı, Dağcı’nın eserine yansıyan büyük acılardandır. Evvela 1929 yılında, bilhassa Kızıлтаş’ta, erkekler, askerlerin zoruyla açık kamyonlara bindirilerek meçhule doğru sürgün edilir. Dağılan ailelerin, kadın ve çocukların feryadını bir şahit olarak aktarır Dağcı: “Ata mirası topraklarından koparılıp götürülen Kızıлтаşlıların ruhları ve hayaletleri kalıyordu boşaltılmış evlerin içerisinde.” (Dağcı, 1998, s. 26). Sovyet yönetiminin Kırım’daki bu “yerinden etme” politikası ilerleyen yıllarda da sürer. Nitekim Dağcı’nın kardeşi Midat da sürgünde vefat eder. Dağcı, konuyla ilgili şu ifadeleri kullanır: “Rus emperyalizminin hedefi Kırım’da bir tek Kırım-Tatarını bırakmamaktı. Hedeflerine ulaştılar da yarım yüzyıl Kırım’ın gerçek sahipleri Kırım’sız yaşadılar sürgünde; nüfusun hemen hemen yarımı bir daha Kırım’ı görmeden gözlerini kapattılar yaşama. Gerçek genoside. Tam anlamıyla bir milleti yok etme.” (Dağcı, 1998, s. 32). Dağcı’nın hatıratında anlattığı bu sürecin onun romanlarında da sıklıkla işlendiğini, birtakım sahnelerle canlandırıldığını hatırlatmak gerekir. Bu yönelim, elbette Dağcı’nın hayatı ve sanatı arasındaki sıkı bağları görmeye vesile olur. Ancak daha önemlisi, romanlara ilham kaynağı olan sürgün izlenimlerinin Kırımlıları “ruhen bir arada tutan bir ortak anı”yı (Bayrak Akyıldız, 2017, s. 222) unutturmama noktasında üstlendiği roldür.

Dağcı'nın Kırım'ı son ziyareti, onun Türkistan Lejyonu'nda görevli olduğu döneme rastlar. Aslından koparılmaya başlanan, değiştirilen, tahrip edilen vatan toprağı karşısında derin bir üzüntü ve hayal kırıklığı yaşayan Dağcı, oradan vaktinden evvel ayrılır. Her ne kadar daha sonra tekrar gitmek için izin alıp beklese de savaş sebebiyle Kırım yolu kapanmıştır (Dağcı, 1998, s. 141). Bu kapanış, aynı zamanda, ömrün sonuna dek sürecek bir sürgünlük hâlinin de habercisidir.

İngiltere'ye gittiği ve geçim kavgası verdiği sırada Dağcı –ruhsal bağılılığı ölümüne dek devam etse de– artık Kırım'dan koptuğunu, koparıldığını acıyla kavrar. Hayat onu başka coğrafyalara savurmuş ve yaşama tutunmak için başka yurtlar edinmek zorunda bırakmıştır. Fakat Kırım'ın acısı hâlâ tazedir. Bu idrak, bir sürgünün, durumunu hakikat içerisinde kavrayışı olarak tanımlanabilir (Dağcı, 1998, s. 207). Sürgünlüğün köklerinden tamamen koparılıp uzaklaştırılmak şeklinde izah edilmesini bir yanılı olarak değerlendiren Edward Said'in vurguladığı üzere;

Sürgün bir arada kalma durumundadır, ne yeni ortamıyla tamamen birleşebilir ne de eskisinden tamamen kopabilir, ne bağlanmışlıkları tamdır ne de kopmuşlukları, bir düzeyde nostaljik ve duygusalsa bir başka düzeyde becerikli bir taklitçi ya da gizlice toplum dışına atılmış biridir. Hayatta kalmayı becermek asıl uğraş haline gelince sürekli tetikte durulması gereken bir tehdit çıkar ortaya: fazla rahat ve güvenli olma tehlikesi. (Said, 1995, s. 54-55)

İşte bu noktada “yazı”yı bir direnişi aracı, fikren ve ruhen olmasa da mesafeler sebebiyle uzak kalınan öz değerlerden kopuşu engellemek üzere diri tutulmak istenen bir hafıza diye değerlendirmek mümkündür. Nitekim Cengiz Dağcı'nın Londra yılları boyunca üretmeyi sürdürürken vatan imgesini daima canlı tutan anlatılara emek harcaması; Kırım'ı ve Türkçeyi her an yaşayan bir yazar olarak kalması bu duruma iyi bir misal oluşturur. Hatta yazarın yaşamındaki Londra devresi, bu bilinci şekillendiren asıl merhale sayılabilir (Duymaz, 2017, s. 179). Öte yandan Dağcı'nın bedeninde de vatanında bulunabilmek ve ait olduğu coğrafyanın havasını solumak arzusu karşılık bulmaz. Yıllar boyu bunlardan mahrum kalmanın ve başka bir kültürel iklimde hayat mücadelesi vermenin getirdiği yıpranma, acı bir değişimi hazırlar. Bu noktada aidiyet bilincini diri tutan asıl imkân olarak yine “dil” belirir. Öyle ki Dağcı'nın eserleri başlı başına sürgüne direnişin somut örneklerine dönüşmüştür. Juan Goytisolo'nun “Sürgündeki yazar için dil, gerçek vatan yerini tutar.” (2006, s. 81) sözü, ömrünü Türkçe ile özgün edebî eserler üretmeye vakfeden Dağcı'nın fikir ve sanat dünyasındaki dil–vatan birliğini anlamak yolunda bir anahtar kabul edilebilir.

Sönmeyen İdeal Yahut Varılan Ülke: Hürriyet

Kısaca “Kişinin, başkalarının buyruk ve isteklerine göre değil de kendi isteklerine göre davranabilmesi gücü.” (Cevizci, 1999, s. 667) olarak tanımlanabilecek hürriyetin hayatta ne derece bir geçerlilikle var ve mümkün olabileceği, canlılığını yitirmeyecek bir tartışmanın konusu olarak saptanabilir. Ancak bilhassa siyasi ve askerî güçlerden kaynaklanan ezici bir hürriyet yoksunluğunun hissedildiği tahakküm devirlerinde, bu duygunun önemi daha iyi kavranmıştır. İşgal ve sömürü gibi şartlar altında ise hürriyet olgusu, özlem ve arayışa dayanan bir söylem içerisinde görünürlük kazanır. Çünkü nihayetinde “Otoriter sistemler, özgürlük arayışına yol açan temel koşulları ortadan kaldıramaz; bu koşullardan kaynaklanan özgürlük arayışını da yok edemez.” (Fromm, 1994, s. 208). Söz konusu arayışın evvela fikirsel olarak belireceği çünkü hürriyete erişme arzusunun bir ideali canlı tutmak üzere işlemeye devam edeceği aşikârdır.

Bu çalışmaya konu olan her iki eserde de “hürriyet”, insani yaşam için vazgeçilemez bir öz ve daha ziyade mahrum olunan bir değer olarak resmedilmiştir. Burada, savaşlar ve ihtilallerle çalkanan bir dünyanın mahsulü olan eserlerin söz konusu olduğu unutulmamalıdır. Nitekim esaret ve sürgün gibi problemler de savaş ortamının yarattığı kaosla bağlantılıdır. Arzulanan insani düzen ve huzurlu yaşam önündeki engeller aşılamadığı yahut bertaraf edilmediği sürece hürriyet de yalnızca bir uzak ideal olarak kalmaktadır. O hâlde hürriyetin bu eserlerde uzak kalınan, özlemi acıyla duyulan yurt imgesiyle bir arada işlediğine dikkat edilmelidir.

1937 senesinde karısı ve çocuklarını Türkiye’ye dönmek üzere ikna eden Bektöre’ye göre onlar, “Anavatana, hürriyet diyarı”na (Bektöre, 1978, s. 148) giderek kurtuluşa erecektir. Bu noktada Bektöre, kişinin vatanında oluşunu hürriyetin ilk ve esas koşulu sayar. Öyle ki Anadolu topraklarında yetişmiş bir Kırım Türkü olarak Bektöre’nin Türkiye’ye bakışında, vatan birliği ve bu birliğe bağlılığın belirleyici olduğu fark edilir. Vatana kavuşma hayalleri kuran Bektöre, kamptan çıkarılma kararının savaş sebebiyle ertelenmesi üzerine Moskova’ya dilekçe yazar. Üç ay sonra gelen cevap müspet olsa da biten sadece kamptaki esarettir, çünkü Bektöre’nin Türkiye’ye dönmesine de istediği şehirde kalmasına da müsaade edilmez. Kamptan çıkarıldığı zaman, ancak Taşkent yakınlarındaki Yeni Yol kasabasında ikamet etmesine izin verilir. Öte yandan yıllar süren esaret yaşamında o kadar bunalmış ve yorulmuştur ki kamptan şartlı çıkış bile onu heyecanlandırır.

Hürriyet, bir hayal olarak Bektöre’nin Sibiryaya sürgününde de devretedir. Ama bu kez önünde sadece devlet gücü değil, tabiat da aşılması imkânsız bir engel olarak durmaktadır:

Bazan buradan kaçmak, eşime, çocuklarıma ve memleketime kavuşmak düşüncesi zihnimi işgal ediyor, buna ait planlar tasarlıyordum. Bu da bir hayaldi. Zira, Sibiryaya ormanlarından nereye kaçabilirdim? (...) Buradan kaçmaya teşebbüs edenlerin akıbetine dair anlatılanları hatırladıkça düşüncelerimin hiçbir zaman mümkün olmayacağını biliyordum. (Bektöre, 1978, s. 195)

Bektöre'nin bu düşünceleri aslında umutsuz bir ruh hâlini yansıtıyor olsa da o, varlık-yokluk mücadelesine devam eder. Sovyet yönetiminin 1954'te ilan ettiği genel affa rağmen Bektöre, "müebbet sürgün" olarak kayda geçtiği için aftan yararlanamaz. Eski davalar yeniden görülüp de kendisini savunması için ifadeye çağrılınca elinden alınan hürriyetin, ömründen çalınan senelerin hesabını sorar fakat herhangi bir cevap alamaz (Bektöre, 1978, s. 237).

Uzun bir mücadele sonunda Türkiye'ye dönüş izni verilen Bektöre'nin hayalini kurduğu ilk şey, kasabadan şehre yolcu otobüsü ile gidebilmektir. Çünkü bu, esaret hayatı bitmiş, hür bir insan olmanın göstergesidir:

Kasabadan Krasnoyarski'ye yolcu otobüsü ile gidecektim. İlk defa serbest bir vatandaş gibi kendi paramla otobüse binecek, on sene önce buraya silahlı muhafızların sıkı nezareti altında kamyonla geldiğim bu şehirden hür olarak ayrılacaktım. Bu da Tanrı'nın bana verebileceği nimetlerin en büyüğüydü. (Bektöre, 1978, s. 254)

Hem Bektöre için hem de diğer sürgün arkadaşları için bu öylesine erişilmez bir hayaldir ki bir türlü gerçekleşeceğine inanamazlar. Eserdeki bu sahne, sürgünde uzun yıllar kalmış insanların psikolojik açıdan nasıl bir tahribat ile karşı karşıya kaldığını çarpıcı şekilde gösterir. Nihayetinde zor da olsa Bektöre önce Moskova'ya ve ardından Yugoslavya üzerinden İstanbul'a ulaşır. İstanbul'a ayak basan Bektöre, hürriyet havasını solur ve bunun kıymetinden bahseder. Duyduğu ezan sesiyle ruhunun aydınlandığını belirtir, şükreder. Onun bu hissiyatı; yani ezan sesi ile hürriyet arasında kurduğu güçlü bağ dikkate değerdir. "Minarelerden akseden akşam ezanı, ruhumda bambaşka bir huzur yaratıyor ve ben saadetimi zerre zerre benliğime sindiriyordum." (Bektöre, 1978, s. 267) diyen Bektöre'nin ezan sesi karşısındaki duyarlılığı ve vatana dönüşü hakiki manada hissediş, "Biz ki minareler ve ağaçlar arasında ezan seslerini işiterek büyüdük. O mübarek muhitten çok sonra ayrıldık, biz böyle bir sabah namazında anne millete tekrar dönebiliriz." (Beyatlı, 1969, s. 130) sözleriyle ezan sesine "öze dönüş" açısından ayrı bir mana yükleyen Yahya Kemal'i anımsatır.

Onca zorluk ve eziyetten sonra yurduna dönen Bektöre için vatan havasını solumak, din ve dil hürriyetini yeniden elde etmek; en büyük hayaline kavuşmak demektir: "Evet ne isteyebilirdim? Tanrı'ya bu günleri bana gösterdiği için şükretmekten başka ne yapabilirdim?" (Bektöre, 1978, s. 267). Görüldüğü üzere vatan toprağında olmak, öz değerleriyle yaşama

imkânını elde etmek, köklerine bağlı bir münevver için hürriyetin tanımını vermektedir. Ayrıca kitap okuyabilmek, fikirlerini ifade edip tartışabilmek de yine Bektöre tarafından “insan gibi yaşamın”, hürriyete kavuşmanın göstergesi olarak vurgulanır. Bu vurgu, esaret ve sürgün boyunca maruz kalınan fikir düşmanlığının ve despotizmin sonuçlarını da açığa çıkarır. Ayrıca hürriyetine kavuşsa dahi Bektöre, 24 yıllık bir esaret ve sürgün hayatı boyunca aynı acıları yaşamış biri olarak hâlâ orada tutulan insanları düşünür ve onlar için kederlenir (Bektöre, 1978, s. 268). Öyle ki Bektöre, yurda dönüşü üzerine kendisiyle yapılan bir röportajda da “vatanına kavuşmaktan duyduğu bahtiyarlığı ifade ederken” Sibirya’daki binlerce insan için de Allah’tan yardım diler (Örs, 1956, s. 1).

Cengiz Dağcı’nın eserlerinde de hürriyet; yarım ve eksik bırakılmış bir duygu olarak yerini alır. Kırım’da başlayan ve Ukrayna’ya, Kişinev’e, Romanya’ya, Avusturya’ya, Edinburgh’a ve nihayet İngiltere’ye uzanan yaşamıyla Dağcı; âdeta kaotik çağın sert rüzgârlarıyla savrulan bir insan olmuştur. Bu sebeple onun da hür yaşayıştan ziyade bir “hürriyet düşü” içerisinde kaldığı görülür.

Gurzuf’taki çocukluk anılarını dile getiren Dağcı’nın denize duyduğu hayranlık ve sevgi dikkat çekicidir. Denebilir ki deniz, onun sadece çocukluk yıllarında tadabildiği kusursuz hürriyeti simgeler. Nitekim annesinin kendisine “Sen benim değil denizin balasıydın.” (Dağcı, 1998, s. 21) dediğini anımsar. Ancak Dağcı için hür çocukluğun kalbi olan Gurzuf da, ismi değiştirilen Kızıltaş³ da özünden koparılıp tahrip edilir. Sadece vatan toprağında tadına varılan “hürriyet”, böylece ömür boyu aranıp da erişilemeyecek bir hayale dönüşür. Dağcı, anılarının birçok yerinde, “Yurtsuz kalmak kadar hiçbir şey yaralamazdı insanı.” (Dağcı, 1998, s. 128) gibi ifadelerle gerçek hürriyetten mahrum oluşun sancılarını dile getirmiştir.

Eserinin bazı kısımlarında Dağcı, toprak ve hürriyet arasındaki ilgiye vurgu yapar. Bedensel olarak koparıldığı vatanından ruhen hiç kopmadığını, bunu da toprağa bağlılıkla pekiştirmeye çalıştığını söyleyen Dağcı’ya göre toprak ve özgürlük duygusu arasında güçlü bir bağ vardır (Dağcı, 1998, s. 260). O, büyük sürgünün ardından Kırımlıların cesaret göstererek vatan toprağına dönüş yapmasını da heyecanla ve hayranlıkla anar. Çünkü hakiki hürriyete erişmenin ancak vatan toprağına kök salmakla mümkün olacağına inanır.

Savaş sonrasında yeni bir hayat kurmak için Londra’ya giden Dağcı, vatan toprağından koparılmanın gerçek bir hürriyet duygusunu imkânsız kıldığını acıyla tecrübe etmiştir. Özellikle bu yabancı şehirde bulunduğu ilk günler, onda zaman zaman travmatik bir kimsesizlik hissi doğurur.

³ Köyün ismi “Krasnokam’yanka” olarak değiştirilmiştir.

Londra'daki Türkiye Konsolosluğundan iltica izni çıkmayışı (Dağcı, 1998, s. 195-196), Kırım'a gitme imkânının olmayışı, üstüne bir de Londra'da ev kurmanın zorlukları, ondaki vatan ve hürriyet özlemini gün yüzüne çıkarır. Bu noktada evsizlik ve yurtsuzluk arasında bir bağ kuran Dağcı, ancak "cebinde oturduğu evin anahtarı" olduğunda ve eşinden "evimiz" kelimesini işitince bu hislerden biraz sıyrılabildiğini söyler (Dağcı, 1998, s. 225, 232). Üstelik tutunulacak yeni bir vatan ve hürriyet imgesi kurmaya çalışır: "Beni bekleyen bir tek kişi kalmamıştı yurdumda. Burasıydı benim yurdum. Çalıştığım, ekmeğimi kazandığım yer, içerisinde oturduğum ev..." (Dağcı, 1998, s. 238). Mahrum olunan "öz yurtta yaşama" imkânlarına alternatif olarak burada "ev" in işaret edilmesi dikkat çekicidir. Sahip oldukları ilk ev, Dağcı ve eşi Regina'nın büyük emekleri sonucunda elde edilmiştir. Regina'nın ölümü sonrasında onu anarken "Senin yanında sığındığım bir kaleydi ev." (Dağcı, 2015, s. 28) diyen Dağcı için aşk ve aile sevgisiyle örülü hatıralar, eve duyulan bağlılığı canlı tutar. Onun ailesini kurup yaşam mücadelesini sürdürdüğü, vatan özlemini ve düşlerini diri tutan romanlarını kaleme aldığı ev/ler, zaman içerisinde hatıralarla örülü hususi bir yaşam alanı olarak biçimlenir. "Düşlemeyi barındıran, düşleyeni koruyan" (Bachelard, 2013, s. 36) ev, burada yurt imgesinin de üretildiği mekân olur. Hatta Dağcı'nın, evini, vatan topraklarının hayalini yaşatan bir sığınak yahut vatanın küçük ölçekte bir temsili gibi konumlandığı için huzuru da burada bulduğu söylenebilir.

Sonuç

Hatıra türünün birçok örneğinin verildiği Yeni Türk Edebiyatı devresinde, muhtelif eserlerden oluşan geniş bir hatırat birikimi mevcuttur. Cumhuriyet Dönemi'nde bu çeşitlilik ve zenginliğin arttığı görülür. Türkiye Türkçesi ile yazan Kırımli sanatkarlar Şevki Bektöre ve Cengiz Dağcı'nın hatıraları da bu zenginliğin bir parçası olmuştur. *Volga Kızıl Akarken* (1965) ve *Hatıralarda Cengiz Dağcı* (1998) isimyle yayımlanan kitaplar, aynı tarihsel dönem ve gerçekliklerle bağlantılı olmaları bakımından ilgi çekicidir. Bir arada okunmaya elverişli olan bu eserlerde, benzer gözlemler eşliğinde, birtakım problemler üzerinde durulmuştur. Bunlardan esirlik, sürgün ve hürriyet özlemi, hem eserlerde bir öz teşkil etmeleri hem de birbirleriyle kurdukları anlam bağları açısından önem taşır.

20. asırda Kırım başta olmak üzere farklı coğrafyalarda yaşanan acılara, insanlık trajedilerine şahitliğin mahsulü olarak okunabilecek iki hatıratı bir arada bakıldığında bazı ortak noktaların belirdiği görülmüştür. Yazarlar arasında nesil farkı bulunsa da aynı tarihsel süreci idrak etmiş ve aynı acılara şahitlik etmiş bulunmalarından ötürü hatıraları da benzer sorunların teşrih edilmesine dayanır. Nitekim her iki eserde de esaret, sürgün ve

hürriyet olguları çerçevesinde değerlendirilmeye uygun insanlık hâlleri geniş yer tutar.

Hem Bektöre'nin hem de Dağcı'nın hatıralarına bakıldığında tek gayenin yalnızca ilgi çekici birer hayat hikâyesi sunmak olmadığı kolayca anlaşılabilir. Kırım'a hayatı bir gönül bağıyla merbut bulunan bu sanatkârlar, vatan topraklarından koparılmanın acısı ile bu süreçte şahit oldukları zulmü kayda geçirmek gibi bir hedefi de gözetmiştir. Öyle ki iki eserde de anlatı, hakikat zemini üzerine bina edilmiştir ve okurun bunu doğru alımlaması için gereken vurgular ihmal edilmemiştir. Bu eserlerde olaylar, kişiler ve gözlemler, tarihsel zaman çerçevesinde işlenerek birbirine bağlanır. Öte yandan her iki eser de bazı bölümlerde, insani acılarla örülü korkulu bir şahitliğin yükünden sıyrılmak ister gibi hikâye havasına bürünür. Bu bakımdan eserlerin edebî yönünü dikkate almayı birer tarihsel rapor saymak olanaksızdır.

Bektöre'nin eserinde zulümlerin, eziyetlerin daha yaygın ve doğrudan bir anlatım bulduğunu belirtmek gerekir. Eser, Sovyet topraklarında, rejim için tehlikeli kabul edilen Türk münevverlerine uygulanan yıldırma ve imha siyasetini de ilginç detaylarla ortaya koyar. Yazma zamanına dönüşler ve zamanda sıçrayışlarla ilerleyen Dağcı ise yaşam serüvenini daha sanatlı bir üslupla resmeder. Eserin başından sonuna dek "sürgünlük hâli ve hürriyet özlemi", Dağcı'nın tüm hayatına sirayet eden ve onun şahsiyetini belirleyen sorunlar olarak öne çıkar.

İncelenen eserlerde esaret, sürgün ve hürriyet olgularının farklı açılardan yorumlanabilmesi mühimdir. Hatıratın başkişisi Bektöre, bir savaş esiri değildir. Ancak siyasi gerekçeler ileri sürülerek tutuklanması sonrasında yaşadığı mahpusluk devresi, ağır şartlar altında geçen bir esirlik hâlini tanımlar. Sibiryaya, GULAG kamplarına sürülüp ağır çalışma koşulları, dondurucu soğuk ve açlıkla karşı karşıya bırakılması da herhangi bir sürgünden fazlasını içerir. Mucizevi ve istisnai bir kurtuluşla sonlanan hikâyesi, Bektöre için gerçekleşen bir vuslattan, hürriyet sevincinden söz etmeye olanak tanır. Dağcı'nın hatıratında ise esaret hâli, henüz çocukluk yıllarından itibaren vatan toprağında duyumsanır ve ömür boyu sürer. Öyle ki Dağcı, hem Sovyet üniforması altında hem de Nazi tahakkümünde, esirlik psikolojisini derinden yaşamaya devam eder. Vatan toprağının işgal edilmesiyle kapılar kendisine kapanır ve Kırım'a bir daha kavuşamaz. Savaş tahribatının peşi sıra sürüklenen ve birçok coğrafyadan sonra Londra'ya yerleşen Dağcı için sürgünlük, kimliğinin bir parçası hâline gelir. Vatana kavuşma olarak tanımladığı hürriyet ise bu noktada yalnızca bir imge olarak kalır ve gerçekleşme imkânı bulmaz. Öte yandan, duyduğu derin özlem, Dağcı'nın belleğinde ve yazdıklarında yaşattığı bir "özlenen ülke" olarak hürriyet

idealini korur. Yurtsuzluk hissi ise evsizlik probleminin bertaraf edilmesi ve yaşam kavgasındaki dirençle aşılmaya çalışılır. Ayrıca belirtmek gerekir ki Dağcı'nın neredeyse bütün bir yapıtında hürriyet idealini güçlü şekilde var eden bakışın “sürgünlük” durumundan kaynaklanması, meseleyi diyalektik ilgi çerçevesinde değerlendirmeyi de mümkün kılmaktadır.

Etik Komite Onayı: Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek: Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval: Ethical committee approval is not required for this research.

Funding: This research received no external funding.

Conflicts of Interest: The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Acehan, A. (2007). Tanzimat Fermanı'ndan bugüne edebî sürgün. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 22, 9-27.
- Acehan, A. (2011). *Sürgün kalemler (1839-2000)*. Siyasal.
- Akcakaya, U. (2023). Esaret yıllarını hatırlamak: I. Dünya Harbi'nde Osmanlı askerinin esaret deneyimi. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 37, 453-490.
- Alberti, R. (1996). Sürgünlük sözleri. *Sürgün edebiyatı, edebiyat sürgünleri* (F. Andaç, Haz.). Bağlam.
- Altan, M. B. (1988). Şevki Bektöre (1888-1961). *The Crimean Review*. 3(2), 5.
- Bachelard, G. (2013). *Mekânın poetikası* (A. Tümertekin, Çev.). İthaki.
- Bayrak Akyıldız, H. (2017). Cengiz Dağcı'nın romanlarında sürgün teması. A. Tilbe, S. Bosnalı ve Y. Topaloğlu (Haz.), *Göç konferansı: Seçilmiş bildiriler* içinde (s. 215-222). Transnational Press.
- Bektöre, A. (13 Şubat 2005). *Şevki Bektöre (1888-1961)*. <https://www.icc-rimea.org/historical/bektore.html> adresinden edinilmiştir.
- Bektöre, S. (1978?). *Volga kızıl akarken*. Nur.
- Beyatlı, Y. K. (1969). Ezansız semtler. *Aziz İstanbul*. Millî Eğitim.
- Bowman, İ. (13 Şubat 2007). *Book notice*. <https://iccrimea.org/reports/nomadsjourney.html> adresinden edinilmiştir.
- Bilgin Topçu, Ü. (2011). Cengiz Dağcı'nın *Hatıralarda'sı* ve *Anneme Mektuplar*'ında metinlerarası ilişkiler. *ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 61, 59-81.

- Cevizci, A. (1999). *Paradigma felsefe sözlüğü*. Paradigma.
- Cliff, T. (1990). *Rusya'da devlet kapitalizmi* (A. Saffet – T. Kaya, Çev.). Metis.
- Cortazar, J. (1996). Sürgün ve sürgün edebiyatı. *Sürgün edebiyatı, edebiyat sürgünleri* (F. Andaç, Haz.). Bağlam.
- Çelik, O. (1966). “Volga Kızıl Akarken” in yayımlanması münasebetiyle: Temel ve malzemesi. *Birleşik Kafkasya Dergisi*, 6, 56-60.
- Çiftçi, H. (1999). *Cengiz Dağcı'nın romanlarında esaret ve hürriyet* (Tez No. 87455) [Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Dağcı, C. (1998). *Hatıralarda Cengiz Dağcı*. Ötüken.
- Dağcı, C. (2015). *Regina (Hatıra defteri'nden)*. Ötüken.
- Demirkaya, A. E. (2024). Biyopolitikanın Tatar edebiyatındaki görünümü: Kolhoz ve kamp. *Folklor/Edebiyat*, 118, 413-426.
- Duymaz, A. (2017). Cengiz Dağcı'nın hatıralarına yansıyan “yaralı bilinç”i. *Vatani dilinde Cengiz Dağcı kitabı* (İ. Şahin ve S. Çonoğlu, Haz.). Ötüken.
- Fromm, E. (1994). *Özgürlükten kaçış* (S. Budak, Çev.). Öteki.
- Goytisoló, J. (2006). *Yeryüzünde bir sürgün* (N. G. Işık, Çev.). Metis.
- İnalçık, H. (1992). Kırım Hanlığı. *Türk Dünyası El Kitabı C 1 (Coğrafya-Tarih)*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Karabulut, F. (2019). Cengiz Dağcı'nın ve Cengiz Aytmatov'un romanlarında kolhozlar ve kolhoz sisteminin Ruslaştırmadaki rolü. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 16, 56-77.
- Karabulut, M. (2012). Tanzimat dönemi romanlarında hürriyet ve esaret izlekleri. *Türk Dili*, 724, 321-334.
- Karabulut, R. (2017). Boğaziçi'nden Sibiryaya bir şairin dramı: Volga Kızıl Akarken. *IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı C 2*. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Karaca, B. (1996). Rus edebiyatında sürgün motifleri ve sürgün yazarlar. *Sürgün Edebiyatı, Edebiyat Sürgünleri* (F. Andaç, Haz.). Bağlam.
- Karataş, T. (2001). *Ansiklopedik edebiyat terimleri sözlüğü*. Perşembe.
- Kemiksiz, B. (2019). *Arafta bir sürgün: Cengiz Dağcı*. Türk Edebiyatı Vakfı.
- Kerim, İ. – Şevket, M. (1999). Hanlık Dönemi sonrası yazılı edebiyat. *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi C 13: Kırım Türk-Tatar Edebiyatı* (N. Kösoğlu, Ed.). Kültür Bakanlığı.
- Kırımca, S. A. (1998). Symbols: The national anthem and patriotic songs by three poets. *The Tatars of Crimea: return to the homeland*. (E. A. Allworth, Ed.). Duke University.
- Kısakürek Sönmezocak, Ş. (2017). *Sürgün edebiyatının bir kavram olarak tanımlanması* (Tez No. 472075) [Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

- Kocakaplan, İ. (2010). *Kırım'ın ebedî sesi Cengiz Dağcı*. Türk Edebiyatı Vakfı.
- Köker, S. (2019). *Bireyselliğin sunumu olarak otobiyografi* (Tez No. 569086) [Doktora Tezi, Kastamonu Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Krukowski, T. (1970). *Some aspects of the kolkhoz fiction of Post-Stalin Period* (Thesis No. 001508) [Doctoral Thesis, University of Ottawa]. The University of Ottawa Library.
- Kumru, C. (2024). *Türkistan lejyonu: İkinci Dünya Savaşı'nda Alman saflarında savaşan Türkler*. Kronik.
- Murat, T. (2021). Tatars: personalities and ordinary people of Dobruja in the Earlier Twentieth Century. *Ancient texts and languages of ethnic groups along the Silk Road*. (J. Reckel and M. Schatz, Ed.). Universitätsverlag Göttingen.
- Mustafaieva, S. (2013). *Türk romanında Kırım ve Kırım Tatarları* (Tez No. 344669) [Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Memetova, L. (2022). Şevki Bektöre'nin "Volga Kızıl Akarken" hatıratında yazarın portresi. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e hatırat uluslararası sempozyumu bildiriler kitabı C.III (Hatıratın ışığında olaylar-olgular ve insanlar)*. (M. Gümüş, Ed.). Türk Tarih Kurumu.
- Okay, M. O. (2013). *Batılılaşma devri Türk edebiyatı*. Dergâh.
- Öksüz, G. (2020). *Kamp esaretinden edebiyata: Şalamov ve Kolıma öyküleri*. Nobel Bilimsel Eserler.
- Örs, İ. (1956, 12 Ekim). Rusların sürgün ettikleri Türk profesörü dün geldi. *Milliyet*, 2391, 1.
- Özçoban, Y. (2013). Sunuş. *Kolıma mahkûmları: bir Tatar aydınının sürgün anıları*. (İ. Salahov). Kömen.
- Özdemir, E. (1972). Anı ve anı dilimiz üzerine. *Türk Dili*, 246, 398-402.
- Özel, A. (1995). *Esir. Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi C 11*. TDV.
- Özen, İ. (2016). *Hatıratlarda siyasi, sosyal ve kültürel hayat [1930-1950]* (Tez No. 440969) [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Parlatır, İ. (1987). *Tanzimat edebiyatında kölelik*. Türk Tarih Kurumu.
- Said, E. W. (1995). Entelektüel sürgün: göçmenler ve marjinaler. *Entelektüel: sürgün, marjinal, yabancı*. (T. Birkan, Çev.). Ayrıntı.
- Said, E. W. (2006). Kış ruhu: sürgün üzerine düşünceler. *Kış ruhu*. (T. Birkan, Çev.). Metis.
- Sınar Uğurlu, A. (2014). Otobiyografi olarak roman: Bir travmanın kahramanı Cengiz Dağcı. *Kardeş Kalemler Dergisi*, 88, 39-50.
- Sınar Uğurlu, A. (2017). Cengiz Dağcı'nın romanlarında savaşta savrulan hayatlar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 6(1), 238-255.

- Suda, O. (1976). *Geniş açıklamalı, ansiklopedik sosyalizm sözlüğü*. Suda.
- Şahin, İ. (1996). *Cengiz Dağcı'nın hayatı ve eserleri*. Kültür Bakanlığı.
- Şahin, İ. (1997). *Kırım Mecmuası'nda neşredilen Kırım konulu şiirler üzerine bir inceleme*. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 11, 173-190.
- Taşbaş, F. A. (2020). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk edebiyatında esaret* (Tez No. 648971) [Doktora Tezi, Ege Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Taymas, A. B. (1966). Kırımlı şair Şevki Bektöre ve eseri. *Türk Kültürü Dergisi*, 41, 486-492.
- Tuncer, H. (1988). *Türk Yurdu (1911-1931) üzerinde bir inceleme* (Tez No. 4451) [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Türker Gümüş, E. (2020). *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar (1839-1907) sosyo-politik yansıtıcı olarak "hatıra" türü* (Tez No. 642658) [Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Uğurcan, S. (2024). Kırım'dan İngiltere'ye, hayattan esere Cengiz Dağcı. *Biyografik Okumalar: Türk Edebiyatında Eser-Hayat İlişkisi*. Dergâh.
- Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji sözlüğü*. Milli Eğitim.
- Wheatcroft, S. G. (1999). Victims of Stalinism and Soviet secret police: The comparability and reliability of the archival data - not the last word. *Europe-Asia Studies*, 51(2), 315-345.
- Williams, B. G. (2001). *The Crimean Tatars: the diaspora experience and the forging of a nation*. Brill.
- Yüksel, Z. (1992). Kırım Türk edebiyatı. *Türk Dünyası El Kitabı C 3 (Edebiyat)*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Extended Summary

The Crimean lands have been a homeland where the Turks have lived for centuries and an important geography shaped by their cultural existence. Having witnessed a number of historical and military ruptures in the process from Ottoman protection to the domination of the Russian Tsardom, Crimea experienced a different process with the policies of the Soviet administration. Crimeans, who were subjected to disasters such as being caught in the fire ring of wars and being displaced, have still not been able to erase the traces of these sufferings. Many authors who lived through the aforementioned processes in the 20th century recorded the tragic fate of the Crimean people with vivid scenes in their memoirs.

Şevki Bektöre, a poet of Crimean origin, was arrested by the Soviet police in 1932 as a “dangerous person” while he was carrying out educational activities in Crimea and the Caucasus. Then begins a period of captivity and exile that will last twenty-four years. Bektöre, who was able to return to Turkey with a miraculous rescue after the Siberian exile and the GULAG experience, recounts this period within the framework of his own life story in his memoirs titled *Volga Kızıl Akarken* (*While the Volga Flows Red*), published in 1965. While the work criticizes Soviet policies, it also presents a humanitarian objection to their use of violence and torture.

Another Crimean author, Cengiz Dağcı, who has gained a large readership with his novels, tells his entire life adventure, starting from his childhood years, with striking scenes in his book titled *Hatıralarda Cengiz Dağcı* (*Cengiz Dağcı in Memories*), published in 1998. Dağcı, who also clarifies the intersections of his life and his novels in his work, devotes great attention to the social background, which is the main determining factor. Through this work, he expresses the results of the kolkhoz and exile policies implemented in the Crimea of his childhood, the captivity he felt under Soviet and German uniforms, his impressions of the war atmosphere, and the psychology of exile that dominated his entire life.

In both works, the authors repeatedly emphasized that they wrote with the aim of being based entirely on facts. While Bektöre says, “What I will tell you are real scenes from my life.” (Bektöre, 1978, s. 5) Dağcı says, “I am Turkish and Muslim and everything written here is real.” and “Despite being written in the style of a novel, *C.D. in Memories* is not a novel and I will be careful not to confuse reality with dreams as much as I can.” (Dağcı, 1998, s. 108). Namely, it can be said that the works are valuable not only for their narrative power and literary aspect, but also for their historical content.

The Crimean issue, the suffering experienced by the Crimeans, the reflections of the fearful atmosphere created by the World War, and the human tragedies caused by the strict rule in Soviet Russia are among the problems touched upon in the memoirs of Bektöre and Dağcı. Human conditions such as captivity, exile and freedom seem to have a central place in the historical realities that shape the works. These works, which have the value of “documentary texts”, should be read not only as the stories of their authors, but also as scenes from the adventures of humanity, which is going through various troubles and deep oppression. It is

understood that the authors of both books basically turned to writing by developing such a sensitivity.

Although there is a generation gap between the authors, they were exposed to the negativities of the same historical process and wrote with a perception shaped by the effects of this process, which resulted in the same problems being examined in their works. Bektöre describes the period in which he was imprisoned as a state of complete captivity. He explains the pressure and psychological violence inflicted on him while he was imprisoned in a cell, the inhumane conditions in the Siberian exile, and the fearful atmosphere prevailing in the Soviet lands as the natural consequences of “lack of freedom.” Dağcı, on the other hand, embodies captivity in the context of being torn from the occupied homeland and unwillingly sent to the front, being captured by the Nazis and left to die in the camps, and the mental unrest he felt while in the Turkestan Legion. The journey he embarked on, leaving behind his life order that was shattered by the war and his lost homeland, ends in a foreign city, London, but his state of exile lasts until the end of his life. Establishing a direct connection between the dream of homeland and the longing for freedom, Dağcı strives to keep the image of homeland/freedom alive as an exile who takes refuge in his home/writing after the roads are closed to him.

In both Bektöre and Dağcı’s memoirs, it is seen that the concept of “freedom” is emphasized as the fundamental value that creates humanity; within this framework, practices that lead to tragic outcomes such as captivity and exile are recorded as difficult stages in understanding the importance of freedom. Therefore, it is necessary to note that the concepts in question gain meaning essentially within a dialectical interest.

